

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА IV

БРОЈ 4

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

THE SASA LIBRARY FORUM

YEAR IV
VOLUME 4

Accepted on December 22th 2015, at the 9th meeting of the SASA Department of
Languages and Literature, following the reviews of academician
Nada Milošević Đorđević and academician *Predrag Piper*

Editor-in-chief
academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2016

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА IV

БРОЈ 4

Примљено на IX скупу Одељења језика и књижевности,
22. децембра 2015. године, на основу рецензија академика
Наде Милошевић Ђорђевић и академика *Преграја Пићера*

Уредник

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД

2016

Издаје
Српска академија наука и уметности

Технички уредник
Мира Зебић

Тираж 450 примерака

Припрема
НМ либрис, Београд

Штампа
Planeta print, Београд

© Српска академија наука и уметности, 2016

Трибина Библиотеке САНУ основана је да приказује јавности нове књиге чланова САНУ, нова издања САНУ и њених института, из свих области наука и уметности. Први уредник Трибине био је академик Никша Стипчевић, управник Библиотеке САНУ од 1991. до 2011. године. Од октобра 2011. године уредник Трибине је академик Мирко Вуксановић, управник Библиотеке САНУ.

Годишњак *Трибина Библиотеке САНУ* покренут је 2013. године. У првом броју донет је целовит преглед приказаних књига у Салону САНУ од 1991. до јуна 2011. године, а потом, у хронолошком низу, текстови казани на Трибини од новембра 2011. до краја 2012. године. У другом броју штампани су текстови са Трибине из 2013. године. У трећем броју објављени су текстови са Трибине из 2014. године.

Прилози се објављују без измена, а нема текстова оних говорника који свој рад нису доставили. Дати су наслови где их није било на саопштењима.

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ
20. I 2015 – 22. XII 2015.

Уредник
академик Миро Вуксановић

Стручни сарадник
Стасја Церовић

САДРЖАЈ

<i>Драме. 1–5 / Душан Ковачевић</i>	11
<i>Речник њојмова ликовних умејноста и архитектуре. Том 1, А–Ђ</i>	25
<i>Како најисајти и објавити научно дело / Зоран В. Појовић</i>	35
<i>Зборник радова Византјолошкој институту. Књ. 50, 1–2. Mélanges Ljubomir Maksimović / уредници Бојана Крсмановић, Срђан Пиривајрић</i>	53
<i>Србија и Венеција : (VI–XVI век) / Момчило Сјремић</i>	61
<i>Зборник радова и сажетика / 4. Конрес Угружења за атеросклерозу Србије са интернационалним учешћем, Београд, 20–23. новембар 2014. ; [уредници Владимир Кањух, Небојша М. Лалић]</i>	73
<i>Српски језик на Косову и Метохији данас : (социолингвистички и лингвокултуролошки аспект) / Мијра Рељић</i>	81
<i>Зборник Института за српски језик САНУ. [Књ.] 2, Српски језик и актуелна питања језичке политике / главни уредник Срејо Танасић</i>	81
<i>Петар С. Јовановић : истраживач у географији – преталац у друштву</i>	103
<i>Генетички модификовани организми : чињенице и изазови : зборник радова са научној скупа одржаног 22–23. октобра 2013. године / уредник Марко Анђелковић</i>	111

<i>Дан Библиоџеке САНУ њосвећен научнику, државнику и ѡреседнику Срѡске краљевске академије Сѡјојану Новаковићу (1842–1915–2015).....</i>	123
<i>Italy's Balkan Strategies (19th–20th Century) / edited by Vojislav G. Pavlović ; editor in chief Dušan T. Bataković .....</i>	141
<i>Црквена ѡолиѡиѡа Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I / Преграѡ Комаѡина ; уредник Љубомир Максимовић .....</i>	141
<i>Тоѡноимија Бањске хрисовуље : ка осмишљењу сѡтаросрѡској ѡѡнономасѡичкој речника и бољем ѡзнавању ѡѡиѡесловенских именованих образаца / Александар Лома.....</i>	153
<i>MIKLOSICHIANA bicentennialia : зборник у часѡи двестѡѡе ѡдишњице рођења Франца Миклошича / уредници Јасмина Грковић-Мејмор, Александар Лома.....</i>	153
<i>Моѡће сѡраѡеѡије развоја Србије / уредник Часлав Оѡић .....</i>	169
<i>Речник срѡскохрваѡској књижевној и народној језика. Књ. 19, Оѡаѡи – ѡеѡѡласник / [ѡреседник Уређивачкој одбора Сѡана Рисѡић ; уредници Даринка Горѡан Премк ... и др.] .....</i>	181
<i>Срби и Први свеѡски раѡи 1914–1918 : зборник рагова са међународној научној скуѡа одржанѡј 13–15. јуна 2014. / уредник Драѡљуб Р. Живојиновић.....</i>	193
<i>Законик цара Сѡефана Душана. Књ. 4, ѡом 1–2 / уредници Косѡа Чавошки, Ђорђе Бубало .....</i>	205
<i>Документи о сѡољној ѡолиѡиѡи Краљевине Србије 1903–1914. Књ. 1–7, св. 1–42 / уредници Васа Чубриловић, Рагован Самарѡић, Василије Ђ. Кресѡић .....</i>	221
<i>Између завичаја и ѡуђине : сусреѡи различѡиѡих кулѡура у срѡској књижевности / Свеѡзар Кољевић. – Нови Саг : Академска књиѡа : Оѡранак САНУ у Новом Сагу, 2015 .....</i>	237
<i>Сѡо десетѡ ѡодина Срѡској дијалекѡолошкој зборника .....</i>	245

<i>Др Аћим Медовић : (1815–1893) : живої и дело : зборник радова с научної скуїа поводом 200 година од рођења / уређивачки одбор Радоје Чоловић, Владимир Кањух, Брана Димитријевић, Снежана Вељковић, Јелена Јовановић Симић .....</i>	<i>261</i>
<i>Ваїикан и Први свеїски рай : 1914–1918. Књ. 1–3 / Драїољуб Р. Живојиновић .....</i>	<i>277</i>
<i>Линївистїичка славистїика : студије и чланци / Предраї Пиїер .....</i>	<i>289</i>
<i>Срїски у круїу словенских језика : драматїичка и лексичка поређења / Предраї Пиїер .....</i>	<i>289</i>
<i>Именик аутора, уредника и говорника .....</i>	<i>303</i>

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914. Књ. 1–7, св. 1–42 / уредници Васа Чубриловић, Радован Самарцић, Василије Ђ. Крестић. – Београд : САНУ, 1980–2015

Говорили: академик Василије Ђ. Крестић
дописни члан Михаило Војводић
дописни члан Љубодраг Димић

У Београду, уторак 27. октобар 2015. у 13 часова

УОЧИ ВЕЛИКОГ РАТА

Ми ћемо данас јавности приказати велику серију докумената о спољној политици Краљевине Србије од 1903. до 1914. године. Та серија, на хиљадама страница, има четрдесет две књиге. Тај посао је приметан по начину како је оствариван, јер је требало сакупити сва писма, демарше, депеше и друге дипломатске поруке између Србије и других земаља, а велики део тог сведочанства од огромне вредности запленили су у два рата аустроугарски и немачки освајачи. Тај посао је прворазредни доказ шта се заправо дешавало у првомрачју Првог светског рата и како је Србија пронађена као кривац коме се пресуда чита и данас. О томе ће историчари. Они су пре педесет година, 1964, започели рад на истраживању које је сада завршено. У одбору су радили водећи српски историчари, а у пола века су се смењивали само три уредника – академици Васа Чубриловић, Радован Самарцић и, најдуже, Василије Ђ. Крестић.

Пројекти од историјског значаја су ретки. По правилу се покрећу у националним институцијама. У срећеним државама њихов статус се не љуља и не зависи од наклоности моћних носилаца власти. Међутим, као што знамо, понегде и није тако.

Значај водећих научних установа познат је по томе што раде темељито, поступно, без журбе која превиђа оно што је важно, с основном намером да резултат буде целовит. Приговори стижу од оних који не знају да тако мора да ради национална академија, која истовремено изучава и тумачи како је нешто стигло из дубине и како нешто креће из савремености да би стигло далеко.

Данас, на завршетку великог научноистраживачког рада који је трајао пола века, морали смо обнародовати познате чињенице да бисмо боље разумели како настају књиге из којих говоре столећа. А овај низ је стигао у прави час. Уосталом, као и свако дело трајног важења и значаја.

С честитком свима, а њих је доста, на завршеном подухвату, о четрдесет и два тома *Докумената о сјољној полицији Краљевине Србије 1903–1914*. говоре уредник академик Василије Ђ. Крестић и професори универзитета, дописни чланови САНУ Михаило Војводић и Љубодраг Димић.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

ВАСИЛИЈЕ Ђ. КРЕСТИЋ

НАЈОБИМНИЈИ И НАЈВАЖНИЈИ НАУЧНИ ПОСАО ОДЕЉЕЊА ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

Едицијом *Докумената о сјољној полицији Краљевине Србије 1903–1914*. године још од 1964. руководио је посебан Одбор Одељења историјских наука САНУ. Тим Одбором су од самог почетка руководили академици Петар Поповић, Јорјо Тадић, Васа Чубриловић, Радован Самарцић, а после њиховог повлачења Одбором је руководио, као главни и одговорни уредник, академик Василије Крестић. Приређивачи едиције су познати научни радници: академик Владимир Дедијер, архивски саветник Живота Анић, академик Македонске академије наука и уметности Климент Џамбазовски, дописни члан САНУ Михаило Војводић и научни саветници Андрија Раденић, Душан Лукач и Љиљана Алексић-Пејковић.

Циљ читавог пројекта био је да се коначно сакупе, научно приреде и објаве документи Министарства иностраних дела Србије, који су у оба светска рата претрпели велику штету, јер су, заплењени од стране аустроугарских и немачких окупатора, одношени из Србије и дељени по њиховим архивима и музејима с намером да се помоћу њих докаже кривица Србије и српског народа за избијање Првог светског рата.¹

¹ О томе види: Војислав М. Јовановић-Марамбо, *Поштраја за украденом историјом*, Београд 2010.

Од средине 1970. године Одбор је успоставио сарадњу најпре са тадашњим Дипломатским архивом Секретаријата иностраних послова СФРЈ, а од 1982, са Архивом Србије и Југославије у Београду, у које је грађа тада коначно била смештена и у којима се и сада налази и чува, и са Архивом САНУ у Београду.

Година 1903, као својеврсна прекретница за односе у самој Србији и за њену спољну политику у XX веку, као и за историју других југословенских земаља, а и неких држава које су ратовале против Србије, узета је као почетна. Читав период од 1903. до 1914. обухваћен је у 7 књига, са једном до две, или више свезака, са по 1.000 и више страница. Едицијом *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914.* први пут су у целости, у оригиналу, без измена и допуна, објављена сва сачувана српска дипломатско-политичка акта од значаја за међународне односе Србије са другим државама на Балкану, Европи и свету, као и за њену националноослободилачку акцију у XX веку, до Првог светског рата. То је највећим делом дипломатска преписка Министарства иностраних дела Краљевине Србије и његових представништва у иностранству: посланстава или дипломатских агенција у престоницама тадашњих великих европских сила и балканских држава (Петроград, Беч, Берлин, Рим, Цариград, Букурешт, Атина, Софија, Будимпешта) и конзулата у Турској (Скопље, Солун, Битољ, Приштина). Томе су придодати, као допунски, и одабрани документи спољнополитичког карактера неких других министарстава и њихових подручних органа, као и делови преписке значајнијих актера спољне политике Србије тога доба. Бројни су и оригинали страних дипломатских представки или дописа уручених српској влади, као и њених мемоара и елабората на француском, немачком, енглеском и руском језику.

Грађа приказује међународни положај Србије почетком XX века, притиснуте између двеју непријатељских сила, Аустроугарске и Турске, чији веома бројни поданици српске народности су, природно, желели уједињење са својом националном и државном матицом, док су обе поменуте силе то енергично и свим средствима спречавале. У исто време опште анархично стање у Турској и верски фанатизам муслиманског становништва, посебно Арбанаса, али и турских власти, уз отворену или тајну подршку Аустроугарске, смишљено је и организовано коришћен за физичко истребљење тамошњих Срба. Поред тога, и Кнежевина Бугарска, још од мира у Сан Стефану 1878. гајила је претензије према словенским областима јужно од српске државне границе, које се називају „Македонијом“, и настојала је да их себи припоји. Стога је порицала тамошњем српском народу, осим у западним деловима – тзв. Косовском вилајету, свако историјско и народносно право и користила се терором који је над њим у том истом циљу вршио и ВМРО (Македонска унутрашња револуционарна организација) да би га приморала да се изјасни као бугарски.

Дипломатска грађа је од изузетне, капиталне научне вредности за новију историју српског народа, утолико више што су многе земље које су учествовале у Првом светском рату, тај посао већ одавно обавиле. Из многих разлога ми то досад нисмо били у стању да учинимо, као што је већ речено, између осталог и зато што је наша дипломатска грађа у оба светска рата била предмет заплене од стране аустроугарских и немачких окупатора. То се понајбоље види по записницима посебних комисија које су образоване одмах по уласку њихових трупа у нашу државу. Окупатори су приступили систематском прикупљању наше архивске грађе коју су возовима и шлеповима односили у Аустрију и Немачку с намером да објаве одабране документе којима би се доказала кривица српске владе и српског народа за избијање Првог светског рата.

Већ током самог рата обе зарађене стране објављивале су документа с циљем да оптуже противнике као кривце и изазиваче рата. Пошто су Версајским уговором о миру из 1919. за рат биле окривљене Немачка и Аустроугарска, што су оне порицале, то су све некадашње велике силе, а и неке друге државе, објавиле своју предратну дипломатско-политичку грађу да би објасниле и оправдале своју тадашњу спољну политику.

Као што је већ речено, ми смо том послу приступили с великим закашњењем, делом зато што је приликом обе ратне заплене, у Првом и Другом светском рату, дошло до растурања грађе по окупаторским установама у Аустрији и Немачкој. То се десило и приликом њене реституције. Многа документа су изгубљена, а многа су и оштећена. Због тога је сређивање онога што је коначно враћено у земљу у расутом стању било веома отежано и споро. Уз то, појавили су се и неки унутрашњи политички разлози због којих се није журило с објављивањем докумената. Наиме, после Другог светског рата, када је грађа почетком шездесетих година напоскон допремљена из разних складишта у тадашњи Секретаријат спољних послова, његов Дипломатски архив имао је дискреционо право да не дозвољава, посебно не српским историчарима, коришћење „опасних“ докумената, тј. оних који сведоче о ослободилачкој политици Србије.

Читав посао је током прошле године, кад смо обележавали стогодишњицу избијања Првог светског рата, приведен крају. Објављено је укупно 7 књига у 29 свезака и 42 тома. Ко год буде желео озбиљно да се бави историјом Србије, њеним тежњама и циљевима, улогом, местом и значајем у периоду од 1903. до 1914. године, ко буде намеравао да испита да ли је Србија желела рат или га је избегавала, да ли сноси кривицу за његово избијање или је недужна, неће моћи да заобиђе објављене корпусе српских докумената.

Пројекат о објављивању *Докумената о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914.* један је од највећих (најобимнијих) и научно најважнијих задатака које је Одељење историјских наука САНУ остварило од времена када

је основано до данас. Рад на остваривању тог научног задатка трајао је пуних педесет година. Њега су, заправо, обавиле две генерације историчара. Сви сарадници на том пројекту, које сам на самом почетку овог излагања поменуо, међу којима је већина већ давно покојна, заслужују признање и поштовање. То признање припада и колегама академицима Владимиру Стојанчевићу, Милораду Екмечићу и научном саветнику Даници Милић, који су својим стручним рецензијама и умесним примедбама и предлозима знатно допринели квалитету ове едиције. Посебно признање овом приликом желим да искажем научном саветнику Љиљани Алексић Пејковић, која је несебичним трудом, великим радом и стручношћу истрајавала у послу и онда када су неки од колега физички малаксавали и нису били у стању да приведу крају преузете обавезе. Захваљујући њеној задивљујућој енергији и професионалном и одговорном раду едиција је успешно приведена крају. Њоме су наши историчари испунили не само једну научну обавезу већ и један важан национално-политички задатак. Свима који су финансијски помагали објављивање књига из ове едиције, а њих није било мало, пријатна ми је обавеза да овом приликом, у име Одељења историјских наука, али и у име САНУ, искажем захвалност. Не могу пропустити да поменем да смо имали веома добру сарадњу с Архивом Србије, који је свесрдно помагао нашим ауторима приликом њиховог архивског истраживања. Задовољство ми је да искажем захвалност и нашој служби за издавачку делатност, посебно Александри Саша Томашевић и Миљанки Зебић, које су се својски трудиле и успевале у томе да ова вишетомна едиција буде објављена без штампарских пропуста.

На крају, можда ће звучати и неумесно, али нећу то да прећутим. Ова капитална и волуминозна едиција изузетног научног, национално-политичког и државног значаја до сада нигде није забележена, за њу се не зна и сви су изгледи да ће бити прећутана. Као што видите, у нашој сали нема телевизијских камера које би забележиле завршетак овог пројекта и обзнаниле јавности шта је урадила Академија. Нема овде политичара, чак ни из надлежних ресора, који би својим присуством показали да цене научне резултате Српске академије наука и уметности. Нема их зато што присуство оваквом догађају, какво је представљање научних резултата, по њиховом уверењу, не доприноси повећању њиховог угледа. Кад се отварају погони неких предузећа, који тек треба да започну с радом, да постигну резултате, приређују се јавне и свечане церемоније. Нама у САНУ нису потребне такве церемоније и не казујем ово зато што ми је стало до било каквих церемонија. Ово говорим зато што се често може чути питање: „Шта ради Академија?“ или „Академија не ради ништа, а академици примају велике додатке“. Свима који не знају шта ради Академија један од уверљивих одговора дајемо мноштвом томова који су поређани на овом столу. Коначно, завршавајући ово излагање, мислим да је и Академија крива што се мало и недовољно зна шта она ради и од какве

користи је народу и држави. Оспособљена да ствара научна дела, Академија није вична да их учини јавним. Чини ми се да је наступило време да она и том питању мора да посвети много више пажње него што је досад чинила, ако жели да сачува углед који заслужује.

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

ПУТ И СУДБИНА ДИПЛОМАТСКИХ СПИСА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

Први светски рат, чију смо стогодишњицу обележавали прошле и ове године, с обзиром на многе опречности које прате тумачење његових узрока, подстакао је, још непосредно након окончања војних операција, грозничави напор учесника да се јавним представљањем одговарајућих докумената пруже одговоре на све оно што му је претходило. Наиме, последице рата су биле толико велике да су се званичници победничких и побеђених сила трудили да изнесу што убедљивије оцене које су са њих појединачно скидале одговорност да су у предратним годинама непосредно допринеле прерастању политичких сукоба у војни. Врло брзо се зато кренуло са објављивањем серија – француске, немачке, руске – које су доносиле сопствене званичне дипломатске документе од 70-их година 19. века па до почетка рата, док је Енглеска узела за почетак деведесете године. Једино аустроугарска збирка отпочиње 1908. годином, дакле Анексионом кризом, што није случајно јер је реч о једној од највећих и по својим последицама најдраматичнијој кризи, која је убрзала почетак рата. Управо је Аустроугарска ту кризу изазвала па је документима хтела да оправда своју улогу. Документи у свим овим збиркама пажљиво су одабирани, строго цензурисани, неки су били срачунато скраћени за извесне важне делове, у шта сам се лично уверио упоређујући архивске оригинале са публикованим текстовима.

И издавање збирке српске дипломатске грађе покренуто је у истом временском периоду, тачније 1935. године, актом Министарства спољних послова Краљевине Југославије, и поверено је нашем истакнутом историчару Владимиру Ђоровићу. Пре тога је у Берлину публикована једна српска дипломатска збирка на немачком језику иницијативом Милоша Богићевића некадашњег српског посланика у немачкој престоници, а која је имала за циљ да пружи нетачну слику догађаја о којима је требало да сведочи. Уосталом, имао сам прилику да читам Богићевићеве извештаје са места посланика у Берлину у којима се осећало његово настојање да српској влади неистинито представи немачку политику. Владимир Ђоровић је, међутим, споменути акт Министарства иностраних послова био опуномоћен да објави дипломатску преписку Краљевине Србије за период пред Први светски рат. Он је,

међутим, мислио да то треба учинити за време од 1902. до 1914. године. Разлог због којег је за почетну годину узео 1902. а не 1903. годину, када је дошло до великих унутрашњих промена у Србији као и улоге и њеног места у међународним односима, било је стање на европском подручју Турске. Године 1902. избиле су побуне, нереди у европском делу Турске, заправо у Старој Србији и Македонији који су довели до политичких и дипломатских интервенција великих сила и тиме отворили крупно питање које ће све до Првог светског рата претити озбиљним сукобима. Радило се и о отвореној борби великих сила с једне и балканских држава с друге стране за преузимање турског европског наслеђа. Ту се, заправо, крила највећа одговорност за избијање светског рата. Није случајно да је тај део балканског простора представљао и највећи изазов за тадашње европске и балканске политичаре, што ће на најбољи начин показати и дипломатска заоставштина. Српска дипломатска грађа ће зато, поред преписке тадашњих министара иностраних дела Милована Миловановића и Николе Пашића са српским посланицима на страни, праву вредност имати у извештајима српских конзулата у европској Турској, препуним драгоцених чињеница које ће дати велики допринос сагледавању међународних супротности с обзиром на то да су оне на Балкану имале огледну арену. Не треба заборавити да се управо под руководством или под утицајем Стојана Новаковића, некадашњег српског посланика у Цариграду, дведесетих година 19. века образовао један број изврских српских конзула, вештих, предузимљивих, пуних ентузијазма, чији су подаци до којих су долазили и оцене које су давали представљали врхунски домет познавања прилика у Турској. Довољно је само споменути Светислава Симића, Мирослава Спалајковића, Бранислава Нушића, Милана Ракића, Љубу Михаиловића, Михаила Ристића, Живојина Балугџића. Ћоровићева дипломатска грађа, међутим, није никада публикована услед забране ондашње владе (да не објашњавамо сада разлоге за то). Остали су нам само штампани табаци прве књиге за 1902. и прве месеце 1903. године. Преписи које је Ћоровић направио за остале године били су враћени реституцијом из Беча, јер су се тамо нашли вољом немачке окупационе власти у Београду током Другог светског рата, али су поједини примерци остали поред оригинала у архивским фондovima који су сачувани код нас, у шта сам се лично уверио.

Српска академија наука и уметности је, међутим, преузела на себе обавезу да сакупи, среди и публикује српску дипломатску грађу од 1903. до 1914. године одлуком коју је 1964. године донела на предлог свог Одељења друштвених наука. Новоформирани Академијин Одбор, образован 1972. године, који је о томе имао да се брине, а у коме су, поред осталих, били Јорјо Тадић, Петар Поповић, Васа Чубриловић, Милан Бартош и др., а врло брзо им се прикључио и Василије Крестић, који ће потом после Чубриловића преузети и уредничку дужност, поверио је групи искусних истраживача велики

посао који је окончан тек ове године. Била је то, без икаквог претеривања, обавеза која је подразумевала дуг и мукотрпан труд. Реч је о грађи Министарства иностраних дела Краљевине Србије која је током два светска рата склањана, одношена на скривита места, бивала оштећена, затим пронађена од окупационих власти, упућивана у Беч, претурана, затим враћена и то не у потпуности. Напокон, иако делом несређена и оштећена, преписка ондашњих министара иностраних дела нашла се после Другог светског рата прво у Дипломатском архиву Министарства спољних послова, а после извесног времена у највећој мери је распоређена Архиву Србије. Међутим, велики део оставштине српских дипломатских представништава у иностранству нестао, а остатак је пробран рукама некадашњих посланика или других представника. Мало је рећи у коликој мери су због тога у неравноправном положају били наши приређивачи у односу на све оне који су састављали европске збирке.

Иако је било предвиђено да се публикује седам томова грађе, по хронолошком реду за време од 1903. до 1914. године, који би садржали по неколико свезака, цела серија нарасла је на двадесетак обимних књига. Публиковано је на хиљаде докумената изразито драгоцених и за нашу и европску историју тога времена. Примера ради, само пети том, који се састојао од три књиге, садржао је 2.017 докумената. Наши приређивачи нису били ограничени цензуром. Основно мерило били су вредност и значај докумената. По том критеријуму су бирани, а из текстова није изостављана ни једна једина реч а камоли део.

Сви крупни догађаји који су били везани за Србију у наведеном периоду, њен међународни положај, њену политику, могу се документовано пратити у овој збирци у хронолошком следу догађаја. Српски документи су у значајној мери успевали да проникну у позадину одлука државника и политичара у разним европским престоницама о Србији, али исто тако и да растураче држање јавног мишљења и писање штампе. У таквој атмосфери важним нам се чине и оцене дате о извесним угледним тамошњим појединцима. Историјска наука ће тек користећи се актуелним исказима ових докумената моћи многе историјске појаве тумачене у литератури у извесној мери допунити или кориговати. Без претеривања се може узети да ће се и чињенице везане за Балкан тога времена саопштаване у споменутих европским збиркама, боље процењивати у критичком светлу наших извора.

Већ првих неколико година после успостављања Карађорђевићевског режима у Србији 1903. године и заокрета у политици земље, илустровано је у првим томовима ове збирке многим документима који објашњавају промену у њеним односима са суседном Аустроугарском као последицу офанзивне политике ове последње, и њеног економског, финансијског, трговинског и политичког притиска праћеног опасним кризама, који ће нарасти до таквих супротности да ће се из њих навестити, а затим и проистећи 1914. година.

Као што смо у почетку рекли, нисмо сигурни да ће неки други извори у односу на ова документа пружити толико упечатљивих података о унутрашњој кризи у Турској, о настојању да се тамошњи српски народ организује за одбрану од притиска турских власти, терора вировско-бугарских комитских чета и од свакодневног насиља арбанашког становништва. У појединим књигама ове збирке нашли су зато места документи о деловању организације за одбрану интереса у Старој Србији и Македонији, популарно названи Српска одбрана. Она је у почетку, 1903. године, била дело утицајних људи, најчешће пореклом из Старе Србије и Македоније, али је од 1905. године Министарство иностраних дела њу преузело, усмеравало и финансирао. Документи су утолико значајнији што наша историјска наука још до краја није истражила настанак овог друштва и његов тајни и јавни рад на ослобођењу делова Македоније, Косова, Метохије и Рашке области. Рељефно и документовано су њима представљене организација и одбрана српских националних интереса у односу на моћне суседе Србије.

Управо због значаја тих територија за српски народ, младотурска револуција у Турској 1908. године имала је великих одјека у Србији што се види и из извештаја српских дипломатских представништава, као и из упутстава Министарства иностраних дела српским посланствима и конзулатима. Србија, као уосталом и остале балканске државе, била је врло мало обавештена о официрској завери „Јединство и прогрес“ која је припремила и извојевала најважније победе у стварању Младотурског режима. Први извештаји који су стизали у Београд и у остале балканске престонице, како се показује, нису упућивали на то да ће завера имати будућност па чак ни у тренутку када су младотурци клицали победи и планирали модерно преуређење земље. Штавише, и међу албанском масом говорило се о враћању шеријата и старих закона. Све је, међутим, брзо и изненађујуће почело да се мења у складу са прокламованим начелима. Био је то крај реформне акције великих сила али исто тако и Српске одбране која се није снашла у новим условима, при чему су српске комитске чете у Турској распуштене, њихови чланови ушли у припреме за изборе за младотурски парламент, а српски официри враћени из Турске својим кућама. Међутим, одступање младотурака од реформних начела на штету хришћанских народности и враћање исламској традицији, а што се убрзо исказало, био је озбиљан ударац револуцији. Одлично се то показује у српским дипломатским документима. Ова грађа ће зато имати огроман значај за изучавање историје младотурске револуције и то не само за оне њене делове који су карактеристични за упознавање историје балканских народа него уопште историје Турске и Источног питања. Има у овим документима података о томе који нису познати у постојећој нашој и светској научној литератури.

Избор докумената посвећених Анексионој кризи 1908/9. године, најзначајнијој кризи уочи Првог светског рата, а која је уследила након младо-

турске револуције, репрезентативно представља држање и политику српске владе, а исто тако баца прворазредно светло на понашање великих сила у њој. Из њих се види да се српска дипломатија у претходним месецима узнемирено распитивала да ли ће Аустроугарска поводом тридесетогодишњице окупације Босне и Херцеговине и јубиларног владарског стажа њеног цара прогласити анексију те две покрајине. Документи, међутим, преносе категоричко разуверавање европске дипломатије, посебно руске, да је такво поништавање одлука Берлинског конгреса потпуно незамисливо. Супротно томе, међутим, Аустроугарска је у октобру 1908. године прогласила анексију Босне и Херцеговине, изазвавши шок у Србији, а затим је због српске непопустљивости да призна тај чин, проузроковала светску кризу. Објављени документи у трећем тому ове збирке показују сву драматичност споменутих збивања. Када је после три месеца погађања и преговора дошло до аустро-турског споразума којим је Аустро-Угарска новчаном надокнадом добила Босну и Херцеговину, српска влада је грозничаво настојала да брани српске интересе. Драгоцени су извештаји угледних српских дипломата и политичара који су обилазили европске престонице у жељи да уђу у разговоре са тамошњим владама око одбране српских интереса али исто тако и препуних песимизма о томе да ће њихове речи бити благонаклоно схваћене. Дипломатска криза је после тога ушла у фазу борбе за престиж два блока великих сила. Права драма одвијала се у дипломатским и политичким круговима у којима су централне силе претњом рата натерале силе Антанте, а пре свега Русију, неспремну за рат, да присиле Србију да се помири са постојећим стањем чиме је криза у марту 1909. године била окончана. Никада до тада Србија у својој новијој историји није била тако близу наметнутој јој оружаног агресији. Без ових докумената српске провенијенције не може се сасвим разумети колико је Анексиона криза приближила свет међусобном војном сукобу до кога ће доћи 1914. године.

Српски ствараоци тадашње историје који су заузели значајно место у овим документима, нису били свесни да се после Анексионе кризе спрема светски сукоб, али су претпостављали да може доћи до једног балканског војног обрачуна. Зато је ова грађа важна за сагледавање предисторије рата са Турском 1912. године, исто тако и за праћење осталих важних мотива тог времена. Западањем Турске у озбиљну унутрашњу и спољнополитичку кризу Србија је своје ангажовање у потпуности ка њој усмерила. Поред доста докумената који се односе на тешко стање српског живља у Турској, претеће држање албанских племена и њихових оружаных побуна, у збирци је праћена и еволуција Младотурског покрета и последице слабљења његових секуларизованих установа и закона повратком на исламске вредности. Незаобилазни су, стога, извештаји српских конзула из којих се види колико су они упорно настојали да заједно са представницима српске цркве организују српски народ у Турској и учине га што јединственијим ради будућих догађаја, које су

нагостили извештаји о поразу Турске у рату са Италијом, који је тешко уздрмао њен међународни положај. Значајни су зато и документи о тајним преговорима балканских држава који су уследили у циљу стварања офанзивног савеза против Турске. И, напokon, дипломатска страна рата који је букнуо 1912. године богата је извештајима који се односе на покушај Србије да за дипломатским столом спаси своје ратне резултате а посебно да јој се призна излазак на Јадранско море куда се српска војска својим победама пробила. У документима је и грађа која разоткрива политику великих сила на које је Србија вршила притисак да се српска ослобођена територија не смањи одређивањем албанских граница. Посредством ових докумената јасно се види да је Аустроугарска уз помоћ својих савезника успела да омеђи простор новостворене албанске државе која је требало да буде чврсто залеђе њеног даљег продирања на исток натеравши силе Антанте да то прихвате. Србији је тада одузет један од њених највећих ратних успеха, дакле, део јадранске обале коју је, као што смо рекли, ослободила њена победничка војска.

Нажалост, како смо на почетку нагласили, страдање српске службене грађе у ратним годинама Првог светског рата, као и заплена од стране Немачке у току Првог и Другог светског рата и делом њено изашиљање у Беч где је била задржана, а тек после Другог светског рата реституисана и то не у пуном опсегу, у значајној мери се односи и на 1914. годину, дакле, на месеце уочи почетка оружаних непријатељстава. Упркос оштећеним архивским фондовима и без, ко зна чијом све руком, однетих докумената, уложено је од стране наших приређивача доста истраживачког труда, али и среће, како би се илустровала непосредна одговорност за избијање Првог светског рата. Посебно је то важно да би се на светло дана изнели кључни докази из маја и јуна 1914. године. Напори су се у значајној мери исплатили па су у седмом тому објављени сви наши доступни документи до којих се дошло у земљи и иностранству.

Тако је САНУ овом збирком књига објављених докумената пружила немерљив допринос светској историографији, пруживши јој изворни односно доказни материјал за тумачење међународних околности у којима су велике силе од балканског простора начиниле полигон на коме ће се 1914. године одважити да уместо дипломатског језика проговоре оружјем.

ЉУБОДРАГ ДИМИЋ

ВИШЕЗНАЧНО СВЕДОЧЕЊЕ ДОКУМЕНАТА

Српска историографија посвећена темама савремене историје баштини дугу традицију објављивања дипломатске грађе везане за Први светски

рат. Јован М. Јовановић и Влада Краљевине Србије одлучили су се већ током ратне 1914. да приберу и објаве корпусе грађе *Дипломајска њрејиска о срјско-аустјријском сукобу и Срјско-аустјријски сукоб и Евројски рајт: гјиломајски и груји документи, I–IV*. Мотиви објављивања наведених историјских извора свакако су били политичке природе и пропагандног карактера, али се водило рачуна и о потребама будућних истраживача Великог рата. Отуда је објављивање изворне грађе, како су навели сами приређивачи, имало „тројаки циљ“: омогућити српској јавности да створи што вернији суд о узроцима рата; с „потпуном извесношћу“ утврдити ко су „прави кривци за рат и крвопролиће“; пружити будућим истраживачима „аутентичан материјал за студије о рату и његовим узроцима“.

Деценију касније, када је у европској политици отворено питање кривице за отпочињање Првог светског рата, Војислав Јовановић Марамбо, Јован М. Јовановић и Слободан Јовановић сматрали су нужним и иницирали објављивање дипломатске грађе српске провенијенције посвећене времену које је претходило Великом рату. Ту идеју је, у годинама 1930–1935, настојао да реализује у виду књиге и двотомног зборника грађе *Дипломајска њрејиска Краљевине Србије* изузетан историчар и добар познавалац догађаја Владимир Ћоровић. Његов покушај, који, услед промене политичке ситуације у Европи (долазак Адолфа Хитлера на власт у Немачкој), није у потпуности завршен и штампан, такође је био мотивисан политичком потребом одбацивања кривице за започињање рата, али је све рађено „на чисто научној основи“. То, нажалост, није био случај са покушајима Аустроугарске и Немачке да 1915. заплееена документа српске државне поверљиве архиве и грађу из приватних колекција неколицине српских политичара „прилагоде“ и „прекроје“ према својим пропагандним потребама и објаве је док рат још траје (тзв. „Црвена књига“ објављена у Бечу), непосредно по његовом завршетку (тзв. „Бела књига“ објављена 1919. у Берлину), у тренутку када је изнова отворено питање кривице за започињање Великог рата (пропагандни и тенденциозни избор докумената, објављен у Немачкој у годинама 1928–1931, чији је „приређивач“ Милоша Богићевић), у годинама када се Други светски рат примицао крају (књига *Велико-срјска роварења њре и њосле избијања Првој свејској рајта. Том 1, Случај Јефђановића, Шоле, Гаврила*, аутора Л. Битнера и Х. Иберсбергера).

Године 1964, у тренутку када је САНУ на предлог свог Одељења друштвених наука донела одлуку да „сабере, среди и критички објави архивску грађу из спољне политике Краљевине Србије 1903–1914“, питање одговорности за избијање Првог светског рата било је поново „отворено“ у европској историографији. Данас, пет деценија касније, када је драгоцен збирка грађе *Документи о спољној њолијици Краљевине Србије 1903–1914* у својој целини предата научној, стручној и читалачкој јавности на коришћење, спор

око узрока Првог светског рата не само да и даље траје, већ је под утицајем политичког чиниоца и додатно радикализован. Не можемо да се не запитамо да ли су одговори на бројна питања о узроцима и одговорности за избијање Великог рата и данас питање прошлости или питање будућности.

Документи о сјољној њолици Краљевине Србије 1903–1914 нуде познате научне одговоре и у функцији су увећања знања о епохи чије су противуречности довеле до Великог рата. О размерама обављеног посла и његовој сложености упечатљиво сведоче следећи подаци:

- педесет година рада на прибирању релевантне историјске грађе и њеном приређивању са циљем да буде склопљен сложени мозаик догађаја који су претходили започињању Великог рата (целокупан посао на прибирању грађе започео је 1964. године);
- тридесет пет година публикувања документације (прва књига грађе објављена је 1980. године);
- VII књига грађе унутар којих је материја изложена путем 24 свеске и 4 књига додатка – укупно 42 тома грађе;
- 15.761 публикованих докумената;
- 29.279 страница текста;
- изузетно богати речник старих речи и израза који омогућава боље сналажење у изворној грађи;
- обимни регистри који говоре о високо персонификованој причи којој приповеда изворна грађа.

Сведочење прибраних докумената је вишезначно. Она превасходно говоре о историји, о периоду нешто дужем од деценије, у коме су видна готово сва искушења српске модерне историје – династичке смене, нагле промене спољнополитичког и унутрашњег политичког курса, заводљиве идеје које опседају генерације, субверзивна делатност завереничких група, дипломатске кризе, економске блокаде, притисак великих сила, устанци и буне против неправде, напуштање старих и искушавања нових савезништва, окупације и анексије територија на којима живи српски народ, терор и зулуми којима су Срби изложени, сеобе, егзодуси, сатирања, ратови који мењају геополитичку мапу Балкана и производе трајна непријатељства балканских народа и држава, утрошак генерацијских енергија на подизању и очувању државе, успони и посртања која убрзавају или успоравају све видове историјских процеса, сарајевски пуцњи који одређују смер којим ће кренути историја Србије, Европе и света у XX веку.

У исто време презентовани документи имају и приповедају сопствену историју. То је историја истовременог чувања и недопустивог немара према историјској грађи, сатирања, сакривања, евакуација, оштећивања, одношења и враћања, загубљивања и крађа, отуђивања, расејавања, фалсификовања, мукотрпне и никада потпуне реституције, сабирања и комплетирања дева-

стираних архивских збирки и колекција. Са подједнаком темељношћу млинови историје су млели српски народ као и добра створена од њега. У питању је историја која се понављала неколико пута у XX веку.

Најзад, сабрани и објављени документи су сведочанство о напорима да рационално знање о прошлости и истина коју они предочавају надвлада све покушаје политичке злоупотребе и ваннаучне ревизије исте те прошлости. У том смислу презентовани документи у функцији су стицања поузданог знања о прошлости и потпора тежњи да се истина о узроцима, поводу, виновницима Великог рата сазна и саопшти.

О каквој је едицији реч? Сабрана и презентована документа проговарају о историји Србије, Балкана и Европе која почиње династичком сменом на престолу Србије, а засвођује се пуцњима у Сарајеву и почетком Великог рата. Објављени документи су по свом типу, садржају, обиму, форми, месту настанка, значају веома различита. У питању су изјаве, саопштења, информације, реаговања, извештаји, записници, судска акта, анализе, одлуке, ноте, прогласи, жалбе, молбе, упутства, забелешке, деманти, промеморије, елаборати, експертизе, преписка, уговори, тарифе, изводи, наименовања и смене... Изложени хронолошким редом, ти извори чине јединствену целину која осветљава процес који мноштву догађаја, који су претходили Првом светском рату, даје смисао.

Мапа простора одакле се оглашавају увек веома добро информисане српске дипломате и сведоче о важним догађајима, појавама и процесима, веома је разуђена. У питању су престонице европских и ваневропских земаља (Париз, Берлин, Беч, Будимпешта, Петровград, Лондон, Рим, Цариград, Женева, Вашингтон...), главни градови балканских држава (Атина, Софија, Букурешт, Цетиње, Тирана...), места и територије на којима је живео српски народ (Београд, Ниш, Скопље, Призрен, Приштина, Ђаковица, Битољ, Сјеница, Сарајево, Нови Сад, Солун...). Извори информисања су такође различити, од Владе и министарстава Краљевине Србије и страних држава, преко посланстава и дипломатско-конзуларних представништава Србије у иностранству и акредитованих страних посланика и конзула у Србији, до Српске православне цркве, њених црквено-школских општина и појединаца различитог друштвеног статуса и професионалног профила (политичари, интелектуалци, војници, јавни и национални радници, обични грађани...). Потписници докумената су крунисане главе, председници влада, министри, генерали, научници, дипломате, високе верске старешине, људи од имена и интегритета, али и бројни трговци, учитељи, занатлије, војници, национални радници, локални политичари, службеници, писари, чија су имена избледела из свести савременика.

Свака од објављених књига, будући да обухватају грађу насталу у одређеним хронолошким периодима (књига I: 1903–1905, томова 6, 1.889 до-

кумената; књига II: 1906–1907, томова 8, 2.559 докумената; књига III: 1908–1909, томова 8, 2.269 докумената и додаци I–IV за период 1903–1908, томова 4, 1.250 докумената; књига IV: 1910–1911, томова 8, 2560 докумената; књига V: 1912, томова 3, 2.017 докумената; књига VI: 1913, томова 4, 1.770 докумената; књига VII: првих седам месеци 1914, 1.447 докумената) има своје посебности и своје теме, али постоје и теме које се попут какве „црвене нити“ провлаче кроз целу збирку извора. Међу њима су од посебног значаја документи који сведоче о: односу Краљевине Србије са великим силама (Русија, Аустроугарска, Немачка, Француска, Италија, Велика Британија, Турска) и суседним балканским државама (Бугарска, Грчка, Румунија, Црна Гора, Албанија); међусобним односима великих европских сила; унутрашњој и спољној политици великих сила; међусобним односима балканских држава; унутрашњој и спољној политици балканских држава, односима великих сила и балканских држава. Од велике важности су и посебно издвојена питања која од године до године добијају или губе на актуелности попут: српског питања (положај српског народа у европској Турској и Аустроугарској), завереничког питања, македонског питања, албанског питања, избегличког питања, реформског питања, југословенског питања, питања јадранских железница, терора, постојања националних и револуционарних организација и друго. Услови посматрања појава и процеса су бројни, међусобна прожимања докумената драгоцене и подстицајна, сами извори веома речити.

Прибрани документи сведоче да српске дипломате: „балканско питање“ сматрају скупом „ситних и крупних искључивости и лакозапаливих сукоба“ и отуда саветују опрезност и пажљивост приликом његовог решавања; сугеришу да треба „смиривати догађаје“ и „контролисати процесе“ чије је распламсавање у супротности са властитим интересима; препоручују опрезно дефинисање властитих спољнополитичких интереса уз уважавање потреба других балканских народа; упозоравају да се треба клонити криза које убрзавају историјске процесе и воде ка заузимању непомирљивих позиција и насупрот томе залажу се за дијалог који неминовно води „отварању“ и „ублачивању“ спољнополитичких алтернатива; упозоравају да треба избегавати сукобе са великим силама, посебно са Аустроугарском.

Збирка извора *Документи о спољној политици Србије 1903–1914* потврђује да историографија није резултат рада једног научника, нити плод једног тренутка, већ учинак дугорочног „врења свести“ и прегнућа више генерација које стварају у једној култури. Одбор за прикупљање и објављивање грађе о спољној политици Србије 1903–1914, формиран 1964. године, чинили су Јорјо Тадић и Петар Поповић (руководиоци), Васа Чубриловић, Милан Бартош, Владимир Дедијер, Бранко Павићевић, Драгослав Јанковић и Димитрије Ђорђевић (секретар). Нешто касније, чланови одбора постали су Радован Самарцић, Живота Анић и Душан Лукач (секретар). Предвиђено је

те 1964. да цела едиција има 7 књига и 14 свезака. Данас је пред нама више-струко већа збирка историјских докумената, чија 42 тома потписују као приређивачи Љиљана Алексић Пејковић (приредила 7 томова сама и 21 том у коауторству), Михаило Војводић (7 сам и 4 у коауторству), Климент Џамбазовски (1 сам и 8 у коауторству), Живота Анић (11 у коауторству), Владимир Дедијер (2 у коауторству), Душан Лукач (2 сам) и Андрија Раденић (2 сам). Уредници издања били су Васа Чубриловић, Радован Самарцић и Василије Крестић, који је своје знање и стручни „печат“ утиснуо већини издања.